

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ
ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КАФЕДРА ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІЇ



«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник директора з навчально-методичної та
науково-педагогічної роботи

 Т.М. Марченко

«20» червня 2022 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Українська історія в цивілізаційному вимірі»

Галузь знань
Спеціальність
Освітня програма
Рівень освіти

03 «Гуманітарні науки»
032 Історія та археологія
Історія та археологія
третій (освітньо-науковий)

Робоча програма навчальної дисципліни «Українська історія в цивілізаційному вимірі» для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 032 «Історія та археологія», ОНП «Історія та археологія»

Мова навчання - українська

Розробники:

Докашенко В.М. – доктор історичних наук, професор


Концур В.В. – кандидат історичних наук, доцент

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри вітчизняної та зарубіжної історії

Протокол від “06” червня 2022 року № 9

Робочу програму схвалено Науково-методичною радою ПІМ

Протокол від “23” червня 2022 року № 5

Голова Науково-методичної ради  Марченко Т.М.

ЗМІСТ

Розподіл загального навчального часу.....	4
Пояснювальна записка.....	5
1. Мета та завдання навчальної дисципліни.....	6
2. Програма навчальної дисципліни.....	8
3. Засоби діагностики	11
4. Форма підсумкового контролю.....	13
5.Рекомендована література.....	14
5.1. Основна література.....	14
5.2. Додаткова література.....	15

РОЗПОДІЛ ЗАГАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ

навчальної дисципліни

Українська історія в цивілізаційному вимірі

	Форма навчання – очна
Курс	1
Всього (годин/кредитів)	150/5
Аудиторних занять (год.)	60
Лекцій Л (год.)	30
Лабораторних занять (год.)	
Семінарські заняття СЗ (год.)	30
Самостійна робота СР (год.)	90
Самостійна робота під контролем викладача (год.)	
Консультативна робота (год.)	
Поточний контроль КТ (контрольні точки – кількість одиниць)	4
Залікових модулів ЗалМ	2
Змістових модулів ЗМ	4
Контрольна робота змістового модуля КРЗМ	4
Контрольна робота залікового модуля КРЗалМ	2
Підсумковий контроль	екзамен

Пояснювальна записка

Дисципліна «Українська історія в цивілізаційному вимірі» за освітньо-науковою програмою є обов'язковою освітньою компонентою.

Сучасна вітчизняна та зарубіжна історіографія все ширше використовує цивілізаційний підхід до вивчення історії, основні положення якого викладено в роботах видатних мислителів світового рівня А. Тойнбі, К. Ясперса, П.Сорокіна, С. Гангтінгтона, Н.Я. Данилевського та інших. Цивілізаційний підхід до вивчення історії надає можливість з'ясувати важливі питання перебігу подій в історичному процесі різних епох, простежити його різноманітність та варіативність.

Цивілізаційний підхід існує поряд з формаційним, головна відмінність якого полягає в тому, що основу його вивчення становлять соціально-економічні відносини, незалежні від волі людини, існуючі в силу об'єктивних обставин. Цивілізаційний підхід засновано на антропоцентричній складовій, яка визнає превалюючу цінність людської особистості.

Вивчення дисципліни «Українська історія в цивілізаційному вимірі» виходить із локально-цивілізаційного підходу, для якого характерно вивчення історичних аспектів виникнення спільності на певній території з характерними для неї власними соціально-економічними, політичними, культурними особливостями.

У ході вивчення цього курсу передбачається читання лекцій, проведення практичних занять, індивідуальних консультацій. Практичні заняття ґрунтуються на самостійній роботі слухачів курсу, вивченні рекомендованих історичних джерел та наукових робіт.

У процесі навчання формується здатність самостійно мислити, аргументовано висловлювати свою точку зору. Основні акценти дослідження спрямовані на формування професійно-орієнтованих, ментально-світоглядних, онтологічних і дослідницьких компетенцій майбутніх спеціалістів.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни «Українська історія в цивілізаційному вимірі» полягає в дослідженні ролі та місця України в загально цивілізаційному процесі як на різних етапах історичного розвитку, так і в основних аспектах функціонування суспільства, формуванні уявлень про основні закономірності і особливості розвитку світового цивілізаційного процесу, специфіки окремих цивілізацій.

1.2. Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Українська історія в цивілізаційному вимірі» є

- проаналізувати загальні, особливі та одиничні риси українського суспільства в цивілізаційному вимірі;
- визначити співвідношення внутрішніх та зовнішніх факторів української історії;
- простежити еволюцію української державності, визначити її перспективи на сучасному етапі;
- охарактеризувати економічні, політичні та етнічні чинники історії України в загально цивілізаційному контексті;
- установити недосліджені або сфальсифіковані аспекти історії України в загально цивілізаційному процесі;
- показати роль і місце географічного фактору в розвитку українського суспільства;
- накреслити напрямки подальшого розвитку цивіліографії у вітчизняній історичній науці.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-наукової програми аспіранти повинні опанувати такі компетентності:

Загальні:

Здатність розв'язувати комплексні проблеми у сфері історії та археології на основі системного наукового світогляду та загального культурного кругозору із дотриманням принципів професійної етики та академічної доброчесності;

Знання і розуміння предметної області історії та археології, володіння основами критичного мислення.

Спеціальні (фахові)

Здатність обирати найбільш релевантні методи, методики та підходи для здійснення досліджень в галузі історії та археології.

Здатність визначати рівень об'єктивності фактологічної основи в різних видах джерел і академічних текстів, встановлювати та оцінювати достовірність та репрезентативність інформації

Здатність до безперервного розвитку та самовдосконалення, соціально відповідальної та свідомої діяльності, мотивуючи оточуючих та підлеглих.

По завершенні вивчення навчальної дисципліни здобувачі повинні досягти таких **результатів навчання**:

Використовувати сучасні теоретичні та методологічні досягнення історичної та педагогічної науки.

Виділяти невирішені проблеми та прогалини в історіографічному масиві.

Класифікувати різновидові історичні джерела.

Детально планувати наукове дослідження для вирішення важливої задачі в галузі історії та/або археології, постійно вдосконалювати знання, вміння, навички.

Працювати в міжнародному контексті і реалізовувати спільні проєкти у сфері історії, зокрема дослідження гібридних загроз, та/або археології з європейськими та євроатлантичними інституціями.

2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс «Українська історія в цивілізаційному вимірі» має основоположне значення у формуванні наукового світогляду молодих науковців, адже він визначає цивілізаційний підхід до вивчення вітчизняної історії, місце та роль України в загально цивілізаційному процесі, знайомить з основними науковими школами щодо визначення цього підходу, висвітлює наукові здобутки вітчизняної історіографії в цьому напрямку, окреслює її перспективи.

Навчальний матеріал курсу «Українська історія в цивілізаційному вимірі» організовано за *лінійним принципом*, тобто змістова лінія навчального матеріалу реалізується систематично і послідовно на основі співставлення загальних, особливих та одиничних рис розвитку української історії в цивілізаційному вимірі.

Змістовий модуль 1. Теоретико-методологічні засади застосування цивілізаційного підходу до вивчення вітчизняної історії

Теоретичні засади – наукові праці А. Тойнбі, К. Ясперса, П.Сорокіна, С. Гангтінгтона, Н.Я. Данилевського.

Стадіальна і локальна теорії цивілізаційного підходу до вивчення історії. Стадіальна теорія - цивілізація являє собою процес розвитку за певними стадіями і початковим можна вважати момент розпаду первісного суспільства, внаслідок якого людство перейшло в стадію цивілізованого світу. Такі цивілізації можна віднести до первинних, так як у них не було можливості використовувати цивілізаційні традиції, що склалися в пізніший час. Вони створювали їх самостійно, даючи поштовх подальшим утворенням. Локально-цивілізаційний підхід вивчає історичні аспекти виникнення спільності на певній території, для якої характерні власні соціально-економічні, культурні, політичні особливості. Цивілізації локального характеру можуть існувати як у рамках певної держави, так і при об'єднанні кількох держав.

Цивілізація локального виду – це система, яка складається з різних взаємопов'язаних компонентів: політичний устрій, економічна ситуація, географічне положення, релігія і багато інших. Всі ці складові відображають унікальність певної цивілізації.

Локально-цивілізаційний підхід, так само, як і стадіальний, допомагає під різним кутом поглянути на історичний хід подій. Для стадіального підходу характерний розгляд розвитку людства відповідно до єдиних і загальних законами. Теорія локальних цивілізації ґрунтується на індивідуальності та розмаїтті історичних процесів.

Цивілізаційний підхід допомагає зрозуміти основні закономірності та напрямки формування та становлення світової цивілізації, своєрідність окремих цивілізацій, а також дає можливість зіставляти процеси розвитку різних цивілізацій.

Змістовий модуль 2. Роль природних факторів в становленні, розвитку та сучасному функціонуванні українського суспільства

Зв'язок людини, суспільства з географічним середовищем (земна кора, атмосфера, вода, ґрунтовий покрив, рослинний та тваринний світ, клімат).

Започаткування та розвиток географічного детермінізму (Платон, Шарль-Луї Монтеск'є, Г. Бокль). Природа – необхідна передумова функціонування та розвитку суспільства. Зовнішні стосовно людини природні передумови поділяють на загальні, які діють протягом усієї історії на всі покоління (наприклад, космічні явища, геологічні та кліматичні чинники), та специфічні (запаси мінералів, корисних копалин, палива, природні засоби комунікації та ін.), які діють у різні періоди історії людства з різною силою і справляють неоднаковий вплив на народи.

Природні умови впливають на суспільство передусім своїми процесами, явищами, силами, як постійними (наприклад, склад атмосфери і води, припливи й відпливи), так і тимчасовими, поодинокими (метеорити, зміна географічних і магнітних полюсів та ін.), які діють і безпосередньо, й опосередковано, тобто самі собою й за участю людей.

Водночас природні передумови забезпечують можливість довготривалого існування і розвитку суспільства потрібними йому резервами. До них можна віднести запаси корисних копалин та енергетичних ресурсів Землі, а з часом — і Космосу, ресурси води та кисню в атмосфері тощо. Людство нерозривно пов'язане і залежить від матеріально-енергетичних ресурсів та процесів, що відбуваються у біосфері.

Невід'ємною складовою суспільства є світ матеріальних речей: знарядь і засобів праці, оброблених предметів праці, виготовлених матеріальних продуктів, житла й виробничих приміщень, транспортних засобів, оброблених ланів тощо, тобто весь безкінечний багатоманітний матеріальний світ, створений людиною в процесі її трудової діяльності протягом багатьох поколінь. Цей світ, який є водночас і середовищем існування людини, і засобом та продуктом її життєдіяльності, є основою існування людини.

Природа є загальною умовою і предметом людської праці, продуктивною силою суспільства, тобто природні умови справляють вплив на розвиток продуктивних сил, їхні напрям і темпи. Вплив природних умов на форми і темпи історичного процесу: природні цикли (добі, пори року) визначають ритм життєдіяльності людини, від них залежить продуктивність людської праці. Засухи, повені, виверження вулканів, землетруси можуть знищувати результати людської праці й гальмувати розвиток суспільства. Природні умови багато в чому визначають побут людини, характер помешкання, і форми розселення залежать передусім від природних умов: клімату, ландшафту тощо, наприклад, карпатське гірське село у степах України, і навпаки. Від цих умов залежить також необхідність певного одягу, різна калорійність продуктів харчування тощо.

Природні чинники відіграють значну роль і в соціальній сфері суспільства. Оскільки людина є природною істотою, то і весь світ соціальних

спільнот як світ зв'язків, відносин, контактів тощо теж має відбиток природного. Природне начало проявляється в усіх сферах суспільного життя, і форми його прояву багаті та різноманітні.

Вплив суспільства на природні фактори.

Змістовий модуль 3. Соціально-економічні, етнополітичні, та культурні чинники української історії

Соціально-економічна історія: еволюція соціальної структури, її залежність від економічних показників; основні форми господарювання, проблеми власності, соціальна захищеність.

Етнополітичні проблеми: Етнічні процеси на українських землях IX – XIII ст.: формування території, формування первісних ознак української народності, Літописні згадки про етнопонім «Україна». Етнічний розвиток українських земель (XIV – середина XVI ст.): продовження процесу формування української народності, вплив польської, литовської культур, гуманізму, Реформації. Етнічні процеси на українських землях XVII - XVIII ст.: формування української народності, наявність власної держави – Гетьманщини, розширення території, заселеної українцями, об'єднання українських земель у складі Російської імперії, розвиток місцевого самоврядування, формування української мови як чинника розвитку української нації. Формування української нації в XIX ст.: формування української нації в умовах відсутності власної держави, Українське національно-культурне піднесення в контексті загальнослов'янського руху, українські суспільно-політичні течії, прагнення до об'єднання обох частин України. Формування української нації в XX ст.: об'єднавчі політичні, економічні та культурні процеси, роль світових війн в розвитку української нації, завершення об'єднання українських земель в середині XX ст., завершення формування сучасної території України, сучасні етнічні проблеми і процеси.

Здобутки і втрати в культурній сфері України: історичний аспект.

Змістовий модуль 4. Українська державність як фактор цивілізаційного розвитку

Часові і просторові рамки процесу виникнення, зміни і розвитку типів та форм держави і права України (протодержави, Київська та Галицька держава, державницькі традиції литовсько-польського періоду, Гетьманщина, українські землі у складі європейських імперій, відродження державності у XX столітті, основні етапи і форми), а також конкретних державних органів і правових інститутів; сутність, функції і соціальне призначення держави, її правової системи, перспективи і можливості їх розвитку.

Розгортання державотворчих процесів в незалежній Україні. Становлення владних структур. Законодавча, виконавча і судова влада

незалежної України. Воєнна доктрина України. Перегрупування партійно-політичних сил і партійне життя. Символіка України.

Формування зовнішньополітичних пріоритетів незалежної України. Визнання України міжнародним співтовариством. Основні напрямки зовнішньої політики країни. Участь України в загальноєвропейському процесі. Вступ України до Ради Європи. Відносини з сусідніми державами. Діяльність України в ООН. Міжнародні торговельні, економічні, культурні та спортивні зв'язки України. Україна в міжцивілізаційному діалозі сучасності. Повномасштабна російсько-українська війна як цивілізаційний виклик і глобальна гібридна загроза.

3. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ

для доктора філософії спеціальності 032 «Історія та археологія»

знати:

- історичні процеси в цивілізаційному вимірі, основні події та явища вітчизняної історії в контексті історії європейської та світової цивілізації;
- основні проблеми сучасної цивіліографії, класифікацію цивілізацій, розрізняти формаційний, європоцентристський та цивілізаційний підходи до вивчення історії;
- причинно-наслідкові зв'язки подій та явищ минулого, їх взаємозалежність та взаємообумовленість, вплив на сучасність;
- місце і роль географічного фактору в історії цивілізацій взагалі, української, зокрема;
- значення економічної, політичної та етнічної історії в загальноцивілізаційному процесі;
- загальні, особливі та одиничні показники розвитку української історії в цивілізаційному вимірі.

вміти:

- екстраполювати історичні події цивілізаційного виміру на спеціальну область власного дослідження;
- визначати, отримувати доступ, аналізувати й об'єднувати інформацію з різних джерел, документів та текстів для вирішення відповідних завдань історичного дослідження;
- знаходити, відбирати, контекстуалізувати та інтерпретувати значний масив архівного та документального матеріалу
- користуватися теоретичними знаннями для історіографічного аналізу наукових творів;
- самостійно складати усні та письмові висловлювання за історичною тематикою;
- вільно спілкуватися та ефективно представляти дослідницькі ідеї перед фаховою та нефаховою аудиторією, презентувати результати власних наукових досліджень у вигляді наукових статей, доповідей на конференціях.

Вміння (за рівнем сформованості) та знання	Завдання діяльності	Функції у виробничій сфері
<p><i>Аспірант повинен знати:</i></p> <p>а) джерелознавчі та історіографічні аспекти цивілізаційного підходу до вивчення історії ;</p> <p>б) основні методи та прийоми дослідження в української історії в загально цивілізаційному вимірі;</p> <p>в) сучасний термінологічний апарат цивілізаційного аналізу;</p> <p>г) перспективи та напрямки розвитку сучасної вітчизняної історіографії ;</p>	<p>Здійснювати самостійні дослідження в історичній галузі</p>	<p>Науково-дослідницька, методична, освітянська</p>
<p><i>Аспірант повинен уміти:</i></p> <p>а) користуватися термінами і поняттями сучасного джерелознавства;</p> <p>б) володіти методами кроссдисциплінарних досліджень;</p> <p>в) репрезентувати власні наукові дослідження з вітчизняної історії;</p> <p>г) застосовувати на практиці ті чи інші методики проведення історичного аналізу;</p>	<p>Виконувати джерелознавчий та історіографічний аналіз проблеми, користуючись сучасними кроссдисциплінарними методиками</p>	<p>Освітянська, методична, комунікативна</p>

ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Підсумковий контроль покликаний об'єктивно підтвердити досягнутий рівень навченості, визначити ступінь сформованості навичок та умінь студентів на кінець певного етапу навчання.

Формою підсумкового контролю є екзамен. Екзамен з навчальної дисципліни «Українська історія в цивілізаційному вимірі» контролює рівень засвоєння аспірантами теоретичного матеріалу та набуття ними навичок і умінь його застосування у практичній діяльності на підставі результатів поточного і підсумкового контролю впродовж вивчення дисципліни. Загальна оцінка складається з суми балів за контрольні точки та контрольні роботи змістових модулів, набраних упродовж навчального семестру (60 %), і суми балів, отриманих за відповідь на екзамені (40 %).

Оцінювання навчальних досягнень студентів здійснюється за 100-бальною шкалою

Шкала оцінювання рівня навчальних досягнень аспірантів:

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
67-74	D	задовільно	
60-66	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

5.1. Основна література

1. Брехуненко В., Ковальчук М., Ковальчук В. Братня навала. Війни Росії проти України. К., 2018.
2. В'ятрович В. Нотатки з кухні «переписування історії» . 2– е вид. К.: Наш формат, 2022.
3. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно». Харків: КСД, 2022.
4. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / Павло Гай-Нижник. К.: «МП Леся», 2017.
5. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991 – 2009). – К.: Логос, 2011. – 220 с.
6. Горелов М.С., Моця О.П. Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України: Нариси. К.: ТОВ УВПК «ЕксОБ», 2006. – 632 с.
7. Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / гол.ред. О.О.Рафальський.- К.: ТОВ УВПК «ЕксОБ», 2006. - Ч.І – 492 с. (історичний аспект) Ч.ІІ -580 с. (сучасний аспект.) Зб. статей за результатами проведення міжнародної наукової конференції в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф.Кураса.
8. Калакура Я.С., Рафальський О.О., М.Ф. Юрій. Українська культура: цивілізаційний вимір. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.
9. Козелляк Р. Минуле майбутнє: про семантику історичного часу. – К.: Дух і Літера, 2005. – 380 с.
- 10.Космина В.Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу. Запоріжжя: Запорізький нац. Університет, 2011. – 310 с.
- 11.Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее. Монография. К.: ИПиЄНИ имени И.Ф.Кураса НАН Украины, 2013. – 340 с.
- 12.Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства . К.: Либідь, 2001. – 358 с.
- 13.Сич І. Цивілізації в історії людства. Конспект лекцій. Чернівці: Чернівецький університет, 2009. – 52 с.
- 14.Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь. Ред. кол. С.І. Пирожков, В.А.Смолій, Г.В.Боряк, Я.В.Верменич, С.С. Дембіцький, О. М. Майборода, С.В.Стоєцький, Н.В.Хамітов, Л. Д. Якубова, О.В. Ясь. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с., 12 с.
- 15.Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність. Авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с

16. Цивілізаційна структура сучасного світу: в 3-х томах. Під ред. Ю.Н.Пахомова, Ю.В. Павленко. – К.: Наук.думка, 2006.

5.2. Додаткова література

1. Алексієвець Л. Алексієвець М. Дацків І. Україна – Європа: цивілізаційно-історичний дискурс. Український історичний журнал. — 2020. — Число 5. — С. 204-220.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм / Ф.Бродель. – М.: Весь мир, 2008. – 469 с.
3. Гангтінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С. Гангтінгтон. – Львів: АКМЕ, 2006. – 526 с.
4. Нариси історії Української революції 1917-1921 рр. / гол.ред.кол. В. А.Смолий. – К.: Наук.думка, 2012. – 464 с.
5. Національне питання в Україні ХХ- п. ХХІ ст.: істор.нариси / гол.ред.кол. В.М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 592 с.
6. Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій / Тетяна Орлова. – К.: Знання, 2012.- 446 с.
7. Сорокин П. Человек. Цивілізація. Общество. М.: Прогресс,1992. – 683 с.
8. Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 1./Пер. з англ. В. Шовкуна. — К.: Основи, 1995.
9. Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 2./Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. — К.: Основи, 1995.
10. Цивілізаційна структура сучасного світу: в 3-х томах. Під ред. Ю.Н.Пахомова, Ю.В. Павленко. – К.: Наук.думка, 2006.

Робоча програма навчальної дисципліни
«Українська історія в цивілізаційному вимірі»
перезатверджена зі змінами та доповненнями на 2023 -2024 навчальний рік
на засіданні кафедри вітчизняної та зарубіжної історії
Протокол від 07 червня 2023 року № 9

Розділ робочої програми	Зміни і доповнення
Програма навчальної дисципліни, змістовий модуль 4	Повномасштабна російсько-українська війна як цивілізаційний виклик і глобальна гібридна загроза.
Рекомендована література	Оновлено список, література рф країни-агресорки виключена із списку

Робочу програму схвалено науково-методичною радою ГІМ

Протокол від 20 червня 2023 року № 8

Голова науково-методичної ради



Марченко Т.М.